

F. Lainšček, Ločil bom peno od valov

(esej na maturi 2016)

Roman F. Lainščka *Ločil bom peno od valov* sestavljajo tri novele, vsaka od njih pa je razdeljena na samostojne krajše zgodbe, opremljene z naslovi in vsebinsko povezane. Celotno dogajanje povezuje glavna junakinja Elica Sreš; bralec lahko doživlja njeno usodo, prikrito z mnogimi simboli. Razmišljanje želi opozoriti na problematiko posameznih zgodb in osvetliti nekatere simbolno zasnovane situacije, ki so imele odločilen vpliv v življenjski tragiki glavne junakinje.

Prvo novelo sestavljajo naslednje zgodbe: *Devica*, *Lovec*, *Sobota*, *Mura*, *Oranža*; uvod v novelo pa predstavlja krajši spominski zapis, pod katerim je podpisan Julian Spransky, sin Elice Sreš. Zapis se nanaša na življenje ob Muri, na specifičnost življenja ljudi, povezanih z reko. Zapisano je, da živijo ob rekah posebni ljudje, izjemno čustveni, povsem drugačni od ostale populacije. Bralec lahko postane takoj pozoren na dejstvo, da je Mura usodna reka: mogočna in skrivnostna, lepa in nevarna, reka darov in reka žrtev. Zapis Julijana Spranskyja vsebuje vse temeljne misli o usodi njegove matere Elice.

Devica. Naslov prve zgodbe je simboličen, saj se v dogajanju razkrije, da je beseda devica sinonim za žrtev, za pravadni obred žrtvovanja rečnemu božanstvu. V jedru zgodbe nastopa alegorija o neznani ženski in svilenem čevlju, ki ga je neznanka, prevarana v ljubezni, pustila pod Eličinim oknom. Elica je čevelj prepoznala – bil je last pravkar umrle grofice Theodore, ki je tudi sama postala žrtev lastne dobrote. Prizor iz sanj je toliko bolj presenetljiv, ker se ob zaključku romana ponovi – na bregu Mure najdejo Eličin čevlj, njena prava usoda pa ostane za vedno prikrita. V zgodbo je vpleteno tudi srečanje Elice in Ivana Spranskega, zaznamovano s simboliko hidre, vodne kače, nevarne in neuničljive, ki predstavlja življenje Ivana, verižnika, pa tudi pošast, ki Elico potegne v usodno tragiko.

Lovec. Naslov je dovolj zgovoren za zgodbo, v kateri se začne pojavljati Ivan kot Eličin snubec. Zanimivo je, da se dogajanje spet začne s sanjami, ki se jih Elica podzavestno boji, hkrati pa se prepričuje, da izgubljen čevlj pomeni srečo. V junakinji se že na začetku porodi pomislek, zakaj je Ivan tako samotni in se umika ljudem. Občudovala pa je njegovo premišljenost, za katero še ni vedela, da je preračunljivost. Elica si mora priznati, da tega človeka slabo pozna; vse bolj pa prepozna v njem podobo lovca, ki ob reki čaka na plen. Njegovemu zanesljivemu strelu ni mogoče pobegniti. Ivan je podoba samotnega lovca, ki je vaje mirno čakati, ker ve, da se bodo ptice „vrnile k reki“. Pisatelj poseže tudi v Eličina otroška leta, ki jih je junakinja občutila kot veliko žalost. Odraščala je samotno; edini, pri katerem se je počutila varno, je bil njen oče. Ko se Elica odloči za zvezo z Ivanom, gre najprej na pokopališče k očetu, da bi se mu izpovedala. Samo z njim želi ohraniti zaupnost – tudi takrat, če bo življenje naredilo krut preobrat. Njen dom se ji je zdel kot kužen prostor zaradi smrti obeh bratov, iz matere pa je življenje napravili „norčavo senco“.

Sobota. V ospredju zgodbe je prikazan Eličin vstop v svet „jare gospode“, v mestno kavarno, kamor ne sodi s svojo obleko in pošvedranimi čevlji. Ob Ivanovi oblubi, da ji bo nabavil lepih oblek in čevljev, počasi spozna, da je del načrta, o katerem Ivan ne želi govoriti. Ker Elica še ne ve natančno, v kakšen svet vstopa, je popolnoma očarana, da bo prvič v življenju lahko obula prave čevlje. Toda celoten prizor v kavarni je napolnjen s prisposobno divjih rac, ki se jih Elica spominja iz svoje šolske čitanke. Prizor z racami je naslednji: divje race se v letu na najvišji točki ustavijo le za

hip, potem pa se vrnejo tja, od koder so vzletele. V letu rac se skriva simbolika Eličinega življenja: nenaden vzpon v novo življenje, trenutek zanosa in nato strmoglavljenje nazaj na prostor, ki ga je nekoč zapustila. Obisk pri krojaču razkriva v zgodbi nove poglede na mišljenje družbe, v katero vstopa Elica. Stari krojač je izjemno vljuden in spoštljiv, vendar pa je predvsem računar, ki vidi v Elici bogato stranko, zato ne varčuje s pohvalami. Elico pretrese njegov odnos do ljubezni, ki je podoben Ivanovemu. Ljubezen razumeta kot poslovni dogovor, v katerem ni popuščanja, pri čemer je seveda mišljeno gospostvo moža nad ženo. Med zakoncema poteka boj za nadvlado; ljubezen nastane kasneje, če zakonca ta boj preživita. Elica je bila vedno bolj prepričana, da ji zveza z Ivanom ne bo dovoljevala nobene osebne svobode, nobene pravice odločanja. Za junakinjo, ki jemlje življenje popolnoma primarno, je zelo šokantno, ko ji Ivan prepove govoriti o tem, da sta prespala v hotelu, kjer je bil mogoče spočet njun otrok in Ivanov dedič. Ivanovi otroci sodijo samo v gosposko meščansko okolje. Elica sicer obljubi molk, v sebi pa čuti, da je to prevara; pristala je na zahtevo, da bo v njenem zakonu vse potvorjeno.

Mura. Obisk pri izpiralcih zlata je Elico dodatno osupnil in prestrašil. Zdaj je Ivana spoznala v še jasnejši luči. V njem je spoznala človeka, ki mu vse pripada, je absoluten gospodar. V zgodbi se prvič pojavi skrivnostna oseba Kapucinar, izmišljena oseba, s katero Ivan straši delavce, zvišuje ceno zlata in vrednoti delo izpiralcem.

Oranža. V ospredju zgodbe je poroka Elice in Ivana, družabni dogodek, ki vzbuja v Elici veliko tesnobo. Okoli nje sedijo neznanci, ljudje, ki so pomagali Ivanu pri njegovem sumljivem poslovanju. Zaradi njih se spet ponovijo moraste sanje o čevlju, ki se na nenavaden način razpletejo na gostiji – pri dražbi za Eličin čevljar. Ivan odkupi čevljar za vrtozglavo ceno, a lakast šolen je postal Eličina usoda; usoda kupljene neveste. V Eličino zavest se vedno bolj plazi strah, še posebej v trenutku, ko ji Ivan zagotovi, da je njuna poroka nepreklicno dejstvo, ki se v ničemer več ne more spremeniti. Elica je te besede občutila kot kamnite skale, s katerimi so delavci utrjevali bregove Mure. Elica se boji Ivanove odločnosti, s katero je „jemal in dajal pa tudi terjal in ukazoval“. Njen strah pa je izviral iz spoznanja, da bi lahko bile usodne vsake njene lastne odločitve. V njej se vedno bolj poraja občutek, da je življenje ob Ivanu podobno veliki reki, ki jo odnaša; breg, ki bi ga rada dosegla, pa se vztrajno odmika. Njena zmedenost se še poveča, ko Ivanu omeni, da imata dovolj denarja, potrebujeta le še srce. Ivan se posmehne z odgovorom: „Samo denar je zakon. Kdor ga že ima veliko, mu ga bodo še dali... Nič drugače ni z ugledom in častjo.“ Ivanov odgovor prevzame Elico kot grenak priokus oranže; s tem priokusom vstopi v nov svet, v svet zlaganega meščanstva.

Drugo novelo sestavljajo zgodbe: *Gospa, Greh, Straža, Rane.*

Gospa. V zgodbi je že prisoten namig, da se želi Elica odmakniti iz kalupa soboškega življenja pa tudi izstopiti iz Ivanove sence. Elica najprej zapusti krojača in si začne sama izbirati obleke po svoji lastni zamisli. Treba pa je poudariti, da Elica tega ne počne zavestno; ne želi dokazati pravice odločanja, ampak ravna povsem podzavestno: kot človek, ki mu pripada osebna svoboda. Soboške dame in tudi hišna opazijo premik in ga razumejo kot obliko feminizma. Samo Elica ničesar ne razume; ravnala je vendar po svojem notranjem prepričanju. Soboško gosposkost vse bolj spoznava kot „maškaradni gvant“, s katerim so prikriivali resnico. Pomemben trenutek zgodbe predstavlja srečanje Elice in kobile Aranke. Njuno prvo srečanje je zasnovano simbolno; obe morata premagati poreklo in najti stičišče. Elica, rojena med kolovozi, namenjena kolovozu; Aranka, rojena v carskem hlevu, namenjena dvorni paradi. Pa vendar ju nekaj družijo: gon po svobodi gibanja, svobodi iskanja novih poti, kar se pri Elici kasneje realizira kot srečanje z Andijem. Z Aranko vstopi v dogajanje tudi hlevar Jenko, ki bo imel v dogajanju pomembno vlogo. Jenko obožuje veter step; kadar zapiha, ga občuti kot „božji dar“ in se tudi sam za hip počuti kot „bog“. Simbolika vetra je zelo široka: zaznamuje nestanovitnost pa tudi nasilnost in zaslepljenost. Vetrovi so tudi znamenje moči: poživljajo pa tudi kaznujejo. Elica postane pozorna na Jenovo modrovanje o vetru. Čeprav ga docela ne razume, pa takoj spozna, da je v življenju še druga dimenzija, ki presega bivanje, v katerem sta zapletena ona in Ivan Spransky. Elica je zdaj že spoznala, da z Ivanom ne gradita

resničnega življenja ampak praznino. Rojstni dan sina Julijana je povod za novo problematiko, za razgovor o političnem dogajanju po svetu, ki se zaključí z besedami Ivana, „da je denar sveta vladar“, ki ga je treba znati ob vsakem času „pridelati“. Te besede vzbudijo v Elici spomin na skrivno dogajanje ob Muri; ni šlo samo za zlato ampak za skrivnostne nočne vožnje po reki, na skritih krajih, kjer ni bilo mostov. Pri tem delu je Ivanu pomagal Jenó. Miselni vrh zgodbe predstavlja usoda Schumanná in njegove žene Clare. Povod za to usodo pa je življenjska situacija Simona in Gite, ki sta morala zaradi svoje zveze marsikaj pretrpeti. Pripoved o Schumannu in Clari je samo simbolni okvir za usodo Elice. Malomeščanke obsojajo Claro z besedami, ki bodo pospremile tudi Elico: mož in otroci so ženski vedno prvi; mož naj bi vzel maščevanje v svoje roke – naročil bi moral umor nepotrebnega človeka, ki je zmotil red. V teh besedah pa je že prisoten namig na usodo glavne junakinje. Elica si upa oporekati s svojim mnenjem, češ da tako močne ljubezni, kot je bila med Scumannom in Claro, ni mogoče ubiti. Malomeščanke so jo očitajoče gledale, da se je počutila kot „žival na čistini“ – nemočna in lahek plen. Toda Elica zdaj ve, da zna prava ljubezen vse odpustiti in vse razumeti, nič obsojati in se nad ničemer maščevati. Veliki Schumann je dokaz. In dokaz je tudi Clara, ki je po moževi smrti naredila samomor. Ni mogla živeti z zavestjo, da je mož zblaznel in umrl od ljubezni.

Greh. Najprej je treba poudariti, da se v tem poglavju realizirajo Eličine sanje in postanejo kruta resničnost. Nato sledi pisateljev opomin na reko, ki objema Elico s svojim tokom tako močno, da se ji junakinja ne more več iztrgati. Hkrati pa je ta reka spoznanja omogočala, da je spet postajala Elica: človek svoje lastne narave, svojega odločanja. V njej je naraščal vedno večji odpor do Ivanovega nasilja.

Straža. Dejstvo, da je Ivan najel stražarja, je Elico prepričalo, da je „blazna ženska s čevlji“ v resnici obstajala. Eličino spoznanje je naslednje: njeno čustveno življenje je popolna praznina; Ivan jo priznava samo kot mater svojega sina. Edino, kar ji je dajalo pogum je bila resnica, da je še vedno Elica, ki je že od mladih nog znala kljubovati usodi. Njena odločitev, da bo pomagala Giti in Simonu, samo potrjuje, kako nagnosko je ravnala: prekršila je vsa pravila malomeščanske družbe, da bi rešila Simona in Gito zaradi njune ljubezni, ki je bila taka, kot je svet ni več poznal. Na tej točki sta si podobni Elica in Gita: obe sta žrtvi družbe in obe druží ponos. Elica je ponosna, da si Ivan njenega duha ni mogel prilastiti, Gitin ponos pa se kaže v odnosu do družbe, ki je pomagala „ubiti“ Simona. Gita skriva svojo bolečino za vzvišeno ignoranco do meščanov. Ob koncu zgodbe sledi prizor Ivanovega nasilja, ki Elici dokončno odpre oči. Pisatelj zapiše, da se je to noč v njej zarisala meja, ki je ni bilo več mogoče prestopiti. Najbolj šokantno je bilo dejstvo, da ji deli moralne nauke nekdo brez morale, ki si lahko nasilje dovoli zaradi bogastva. Še zadnje ponižanje pa ji je bilo namenjeno, ko je Ivan naročil stražarju, da mora paziti na vsak njen korak.

Rane. V dogajanje vstopi Andi Seget in pisatelj ga predstavi kot osebo, ki je bila v tihotapski službi, zato mu je Ivan popolnoma zaupal. Andi je označen z negativnimi potezami: hinavski prilizovalec, ki bi za gospodarja naredil vse, zato se ga je Elica bala in izogibala. Toda po prvem neposrednem soočenju z Andijem si mora Elica priznati, da je Ivanov stražar prijazen človek, ki razume njeno stisko. Podobno mnenje se ji porodi tudi ob ponovnem srečanju z Forgasom. Ko mu Elica namigne o svoji usodi, ji Jenó v prisposodbi odgovori, da že dolgo opazuje, kako „divje zveri podijo srno, ki je v resnici jagnje – bitje ki sledi vzgibom svoje duše“. Elica je prisposodbo razumela in se Forgasu zahvalila za razumevanje. Jenó ji razkrije, da ni edina oseba, ki ji Ivan kroji usodo. Obdaja ga vojska ljudi, ki so vsi odvisni od njega zaradi preživetja. Tudi njen status Ivanove žene je samo služba, ki jo bo morala opraviti ali propasti. Jenó namigne Elici, da je ženska „z močjo duše in močjo upanja“. To priznanje vrne Elici življenjsko moč; ni je več strah „gospodarja“. S kobiló Pusto predirja vse kraje, ki jih je Ivan prepovedal: na prvem mestu je domača vas. V zaključek zgodbe pa je vkomponiran nenavaden privid matere, ki napove tragično usodo.

Tretja novela: Dotik, Žerjavica, Meja.

Dotik. Tisto, kar Elico privlači na Andiju, je njegova preprostost, njegova „deška duša“, ki je niti vojna ni mogla pohabiti. Ohranil je zdravega duha kljub peklu, ki ga je doživel na fronti. Elici tudi razkrije tragično resnico: v vodnjaku so našli truplo Ivanove prve žene. Eličino spoznanje se glasi: „Morala je umreti samo zato, ker mu je prišla preblizu... tako bi končal vsak, ki bi se mu skušal postaviti po robu...“. Elica se natančno zaveda, da ni samo bogastvo tisto, kar ohranja Ivanov družbeni položaj, ohranjajo ga predvsem „poteptana čustva, ranjeni upi, nasilne smrti.“ Andi prisluhne Eličini želji, da bi še enkrat zaplavala v Muri – svobodno kot nekoč v otroških letih. Junaka skupaj pobegneta k reki in razvijeta svoj „prapor svobode“. Ko sta zapuščala reko, se je Elica zagledala v Andijev obraz. Imel je odkrit pogled; ni je gledal skrivaj kot Ivan ampak naravnost v oči – preprosto in občudujoče, kar si je vedno želela. Ko opazuje zvečer Ivana v spanju, najprej pomisli na resnico: če bi Ivan zvedel za dogodek ob Muri, bi jo brez pomisleka zaklal. Morala pa si je priznati, da jo zdaj ni več strah smrti, kajti v sebi je občutila moč, da je Ivana premagala.

Žerjavica. Zgodbo uvaja prizor na soboški železniški postaji, ko Gita pripelje domov krsto s Simonom. Gita je od stradanja in obupa samo še senca, vendar pa s svojim prihodom zmede celo mesto. Elica je ob dogodku močno prizadeta, kajti v Simonu in Giti vidi tudi svojo usodo: ljubezen Simona in Gite je morala biti uničena, saj je bila drugačna od zlaganega malomeščanstva. Ko se Elica in Ivan vračata s pogreba, omeni Ivan možnost „selitve“ iz političnih razlogov, vendar pa mu Elica ne verjame. Na Ivana gleda zdaj veliko bolj prodorno, kajti mnogo je že spoznala: Ivan je prežeča zver, zato je tudi selitev vprašljiva. Elica se je selitve bala, kajti ob Andiju je spoznala, kaj je ljubezen; ni „dar, plačilo ali miloščina, ampak da nekdo enako čuti kot ti.“ Elica vedno bolj spoznava, da je v Andiju nekaj „ciganskega“; če je hotel svobodo, ga ničesar ni moglo ustaviti. Zato ga ni strah ljubiti žene svojega gospodarja, čeprav pozna ceno, ki bi jo utegnil plačati. „Ciganskost“ mu daje ravnodušnost do preteklosti in prihodnosti, živi samo za „darežljivost sadanjega trenutka“. V zgodbo je vključen tudi dialog med Elico in Andijem o Ivanu. Elica pove, da jo je mož „kupil kot telico“, zato ga njena čustva nikoli niso zanimala. Andi pa gleda na Ivana kot na mešetarja, ki ima podkupljene žandarje in sodnike, sicer pa je zgolj „napihljen kot svinjski mehur“. Toda Elica ve, da je Andi peveč naiven; v njenih očeh je Ivan Poncij Pilat. Njegova „pozlačena samota“ je brezno, v katerem vse ponikne: žrtve, ki padajo v brezno so upravičene, kajti Ivanu je vse dovoljeno.

Meja. Pozornost velja nameniti dialogu med Elico in Andijem o begu. Andi je prepričan, da je kaos vojne prava priložnost za beg, Elica pa ve, da Ivanu ni mogoče pobegniti. Spransky je še vedno lovec „iz čitanke“ in z leti se je njegov lovski pogled še bolj izostril. Dokaz je nenadna aretacija Andija, zavita v molk in zelo sumljiva. Ko Elica po dogodku opazuje sobarico Roso, lahko ugotovi, da je spričo njene nesreče ob izgubi Andija zelo zadovoljna. Naslednji problem predstavlja prihod Forgasa, ki prosi Elico, da bi ga pospremila do krojača; nihče pa ne ve, zakaj si je Forgas omislil novo, „zakmašno obleko“. Sam zagotavlja, da je prišel čas, ko potrebuje obleko, v katero ga bodo poslednjič oblekli. Forgasove besede učinkujejo kot besede bodočega pogrebca in žrtve hkrati. Odhod Elice in Forgasa h krojaču je predstavljen kot mrtvaški sprevod. Pisatelj zapiše, da sta stopala po ulici, za njima pa je šel „vonj po smrti“. Elico preseneča njegova vdanost v usodo, saj tega od njega ni pričakovala. Toda to je namig na Forgasovo odločitev: izpolnil bo gospodarjev ukaz, a s tem bremenom, bremenom Eličinega pogrebca, ne želi živeti. To hoče posredno povedati Elici, ko jo prosi za spremstvo, vendar pa Elica namiga ne razume. V zgodbo je vključen daljši dialog med Elico in Forgasom: Forgas pove resnico o aretaciji Andija, njegovem trpljenju in domnevni prebuditvi iz nezavesti. Vendar pa je v pripovedi mnogo čudnih nejasnosti; Forgas Elici ne pove, kam je odpeljal Andija, hkrati pa trdi, da jo Andi želi videti. Na tem mestu se pojavi znamenito geslo: Ločil bom peno od valov. Elica gesla ne razume, Forgas pa ve, da so to besede gospodarja, ki je bil v zraven, ko so ubili Andija. To niso bile Andijeve besede, saj so simbolično prezahtevne za preprostega človeka. Besede so Ivanove, z njimi pa je namignil na celotno svoje delovanje: nasilno odstraniti vse, kar moti mogočnost njegovega imperija. Začasni Ivanov odhod

pospremijo njegove besede, da je treba opraviti, kar je nujno – tako bo v življenju spet „mir“. Neposredno po njegovem odhodu se odpravi tudi Elica, saj dobi sporočilo, geslo. Toda zdi se, da je geslo prirejeno na trenutek Ivanovega odhoda. Šel je v smeri Mure, naravne meje, ki pa je simbolično meja med življenjem in smrtjo. Ob Muri se dogodi srečanje med Elico in žensko, ki ponudi Elici posušen rožmarin in geslo. Poudarek je na posušeni vejici, ki pomeni posušen spomin, kar ne more biti povezano z Andijem. Drugo nenavadno dejstvo pa je, da Elico čaka Kapucinar s konjem – Kapucinar pa je bil lahko samo Ivan. Na varno, k Andiju, pa naj bi jo prepeljali Ivanovi najvdanejši hlapci. Ob bregu Mure je ostal njen konj, ostali so tudi čevlji – domnevni dokazi, da je Elica utonila. Velja pa ponovno omeniti Forgasovo obleko, ki je bila hkrati obleka pogrebca in mrliča. Zato je mogoče sklepati, da je bil Forgas po naročilu Eličin rabelj, ki tega bremena ni prenesel in je napravil samomor. Vsi kasnejši zapisi o Eličinem pristanku v taborišču, ostajajo v mejah ugibanja.

Kljub mnogim namigom o Eličini usodi ostaja resnica njene tragike zakrita pred bralcem, kar je ena izmed pripovednih značilnosti postmodernizma, kamor spada tudi Lainščkov roman. Bralec si lahko s pomočjo simbolike in alegorij ustvari svojo vizijo usode glavne junakinje; to pa pomeni, da je pomembnost njene končne usode nekako zastrta. Pomembnejši je njen lik, ki ga bralec odkriva v zgodbah: lik ženske, ki ljubi osebno svobodo in se upira malomeščanski zlagani morali. V njenem življenju prevladujejo čustva nad razumom, zato vztrajno išče ljubezen, ki je dajanje, razdajanje ne pa trgovanje, kot ga je spoznala pri Spranskem. Elica je ženska pristnosti – enaka je pristnosti narave, v njej živi prvinska strast po svobodi, ki jo simbolizirata kobili Aranka in Pusta. Njeno sovraštvo do nasilja in Ivanovega pridobitništva se mora končati tragično; to je takorekoč pravilo za vse emocionalne junake, ki se skušajo upreti času in dobi, a so osamljeni in nemočni bojevniki. Tudi Andijeva duhovna in telesna moč sta kot drobci, ki ga zmelje aparat Ivanovega imperija. Prav zato v romanu posebej izstopa Eličina hrkost, ki pa je vendarle tako samosvoja, da se ji mora pokloniti celo njen domnevni likvidator Jenó Forgas. Čas prve vojne daje romanu posebno obeležje, saj je v kaotičnih situacijah tragika posameznika neopazna in nepomembna. Tudi to je prednost za nasilje Ivana Spranskega, ki je v širšem smislu nasilje zgodovinskega dogajanja.